

ÇARLIK RUSYA'SININ TÜRKİSTAN (ORTA ASYA) SİYASETİ İLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR BELGE*

Orhan DOĞAN**

ÖZET

“Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge” başlığı taşıyan bu çalışmada, Rusya’nın Orta Asya’ya yönelme siyasetinin 1480’de Altınorda Hanlığı’nın yıkılmasıyla başlayıp, 1552’de Kazan, 1556’da Astrahan’ın işgaliyle önemli bir aşama sağladığı açıklanarak konuya girilmiştir.

Çar I. Petro, XVIII. yüzyılın başlarında öncelikle Kazak topraklarını ve Orta Asya’yı Rusya’ya dahil ederek Kafkasya’da Rusya’nın durumunu güçlendirmek istiyordu. Orta Asya’nın zengin kaynaklarına sahip olmak, daha sonra ise Orta Doğu ve oradan da Hindistan’a ulaşmak gayesinde idi.

Çalışmada verdiğimiz belge bu bilgileri destekliyor. Belge, Orta Asya Coğrafyası ve buradaki Hanlıkların Rusya ve yakın komşuları ile olan siyasi, askeri, ticari ve kültürel ilişkileri yanında bir çok konuları da içermektedir. Kısaca, belgede Çarlık Rusya’nın Orta Asya’ya yönelik temel politikasını bütün yönleriyle görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler : Çarlık Rusya’sı, Orta Asya, işgal, Türk Hanlıkları.

ABSTRACT

This work entitled “An important document on Tsarist Russia’s Central Asian policy” initially discusses the prosses of Russian expansion gained by the fall of Golden Horde in 1480 invasion of Kazan 1552 and Astrahan in 1556.

Tsar Peter I wanted to strengthen Russia’s position in Cacauses by capturing Kazak steppes and Central Asia. Tsar wanted to gain rich resorces of Central Asia, then to establish Russia’s influence in the Middle East, and from there to reach İndia.

The document mentioned here supports these assumptions. It contains information concerning the Turkish Khanetes, and Russia’s politik, military, commercial and cultural relations with her neighbors. In short, the document shows the main aspects of Tsarit Russia’s policy towards the Central Asia.

Keywords : Tsarit Russia, Central Asia, expansion, Turkish Khanetes.

---

* Bu belge, **Kazahsko-Ruskiye Otnaşeniya (K.R.O.) v XVI-XVIII. vekah (Sbornik Dokumentov İ Materialov)**, Pod Redaktsiyey: V.F.Şahmatov, F.N.Kireyev, T.J.Şoinbayev, **Belge No. 50**, Alma-Ata 1961, s. 107-114’den alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi

Altın Orda Hanlığı'nın 1480 yılında yıkılmasıyla Rusya, Türkistan (Orta Asya)'a yayılma siyasetini uygulamaya koymuştur. Ruslar, öncelikle 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astrahan'ı işgal ederek Asya'da ilerlemede ve özellikle Orta Asya'ya doğru yayılmada önemli bir aşama kaydetmişlerdir¹. Ruslar, bu bölgeleri işgal ederken esas itibari ile uzun süren savaşlardan sonra boşalan hazinelerini, buralardan alacakları yeni vergilerle telafi etmeyi düşünüyorlardı. Nitekim, Çar I. Petro, Ural dağlarında kurmuş olduğu maden endüstrisini geliştirmek ve buraya kaynak sağlamak için Güney-Doğuya yayılma gereği duyuyordu. Ayrıca; İran, Orta Asya ve Çin'in hammaddelerine ve Hindistan'ın baharatına ulaşmak ve bu yolla ticaretini geliştirmek hayali, Güney-Asya'ya yayılma siyasetinin temel gerekçelerini oluşturmaktaydı. Belirttiğimiz bu ve bunlara benzer hususlar Rusya'nın Orta Asya'da yayılmasının en belli başlı sebepleri olarak bilinmektedir.

Ruslar'ın Orta Asya'ya yönelme siyaseti Kazan ve Astrahan Hanlıklarının elde edilmesinden sonraki dönemde de devam etmiştir. Çarlık hükümeti bu bölgedeki pozisyonunu güçlendirmek ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak gayesiyle Tümen (1586), Tobol (1587), Tar (1594), Tomsk (1604) v.d. bir çok şehir ve kaleler kurmuştu. Böylece XVII. yüzyılın başında Batı Sibirya'nın ilhakı tamamlanmıştı². Söz konusu şehirler bölgenin askerî, idarî ve ticarî merkezleri olarak, buradaki toprakları iskan eden topluluklar ile Rus halkı arasındaki münasebetlerin gelişmesine yardımcı oluyordu.

I. Petro, XVIII. yüzyılın başlarında bölgeyi kolonize etmek maksadıyla yukarı İrtiş ve doğudaki toprakları ele geçirmeye karar verdi. I. Petro, Hindistan, Çin, Afganistan, İran ve diğer ülkelerle ekonomik ve politik münasebetler kurmak için, en yakın köprü görevini yapan bu bölgede yer edinmenin önemini çok iyi anladığını "Rusya'dan geçen Avrupa-Asya ticaret yolu, Rus sanayisinin başarısı için çok etkili olacaktır."³ sözleriyle teyit ediyordu. I. Petro'nun, Kazak topraklarını ve Orta Asya'yı Rusya'ya dahil etme düşüncesi, Kafkasya'da Rusya'nın durumunu pekiştirebilirdi⁴. I. Petro'nun doğu siyaseti düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu ile yapmış olduğu ve başarısızlıkla sonuçlanan 1711 Prut Savaşı sonrasında daha da kuvvetlendi. Bilindiği gibi Prut mağlubiyeti, Rusya'nın Karadeniz yönünde ilerlemesine son vermişti.

Orta Asya hakkında edindiği bilgilerden sonra I. Petro, Orta Doğu'ya, oradan da efsanevi zenginlikleriyle ünlü Hindistan'a ulaşabilme gayesi gütmüştü. Hazar Denizi'ne dökülen Amuderya'nın aşağı mecrasında ve Yarkent şehri

¹ Mehmet Saray, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, **Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)**, sayı 10-11, s.279-280, İstanbul 1979-1980.

² V.Ya., Basın, - A.S., Yelagin, **İstoriya Goradov Kazahstana Semipalatinsk**, Alma-Ata, 1984, s. 9; **İstoriya Kazahstana (Oçerk)**, Almatı,1993, s. 175.

³ Basın, -Yelagin, **a.g.e.**, s. 9-10.

⁴ **İstoriya Kazahskoya SSR**, T. 3, Alma-Ata, 1979, s. 25; V.Y., Basın, **Rossiya i Kazaskiye Hanstva v XVI-XVIII.VV.**, Alma-Ata, 1971, s. 69.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

civarında “kum şeklinde altın” çıkarıldığına dair aldığı bilgiler Rus Çarının iştahını kabartmıştı⁵. Bu bilgileri destekleyen Sibiry Valisi Matvey Gagarin de bu kenti ele geçirmeyi I. Petro'ya tavsiye ediyordu⁶.

Bütün bu gelişmeleri göz önünde bulunduran I. Petro, Rusya'nın doğu politikasını gerçekleştirmek için öncelikle bir araç olarak gördüğü Kazak Ordalarında ve akabinde Orta Asya Hanlıklarında politik etkinliğini sağlamlaştırmaya çalıştı. Bu bağlamda Sibiry Valisi M. Gagarin'in önderliğinde, Kazak Ordaları ile münasebetlerin kurulması için gerekli diplomatik faaliyetleri başlattı. Bunun yanında, kalelerin ve istihkam hatlarının yapımı için İrtiş Nehrinin yukarısına askeri birlikler göndermeye başladı⁷. Böylece Rus Hükümdarlarının, Korkunç İvan döneminden başlayarak hayal ettikleri büyük ipek yolu, Osmanlı İmparatorluğu topraklarından değil, Rusya toprakları üzerinden geçebilecekti. Rus Çarlarının bu düşüncesi zaman zaman İngiltere ve Hollandalı tüccarlar tarafından da dile getirilmişti. Onlar, ticaretin Rus toprakları üzerinden zengin Hindistan'a kadar ulaşabileceğini yazıyorlardı⁸. Bu düşünceler doğrultusunda Petro'nun doğu siyaseti ile ilgili yapmış olduğu planların sınırları, M. Gagarin'in projeleri kapsamında, Mayıs 1714 yılında belirlenmiş oldu⁹. I. Petro, 1716'da Aleksandır Bekoviç Çerkasskiy'nin başkanlığında Hive'ye bir askeri keşif kolu gönderdi. Hive Hanı, başta Çerkasskiy olmak üzere bütün bu ekibi askerleri ile birlikte öldürttü¹⁰. Böylece I. Petro'nun emriyle gerçekleştirilmiş olan bu askeri keşif kolunun Orta Asya'daki faaliyetlerinden beklenen sonuç elde edilemedi. Ancak bu askeri keşif ekibinin, Kazak-Rus sınırlarında yapmış oldukları istihkam hatları ve kalelerin, daha sonraki dönemlerde Rusya'nın Orta Asya'ya açılmasında bir üs olarak kullanıldığını düşünürsek, Rusların bu harekâta, başarılı olduklarını söyleyebiliriz.

Petro, Kazak Ordaları ve Orta Asya devletleriyle münasebetlerinde diplomatik yollara başvurarak, ticaret kervanlarına emniyetli yollar açmak istedi. Bu durum Rus-Kazak ve Rus-Orta Asya münasebetlerinin gelişmesine yardımcı oldu¹¹.

---

⁵ A. İ., Makşayev, **İstoriçeskiy Abzor Türkistana İ Nastupatılnavo Dvijeniy v Yivo Russkih**, Sankt-Peterburg, 1890, s. 46-47; İrina, Yerofyeyava, **Han Abulhair (Polkovadets, Pravitel, İ Politik)**, Almatı, 1999, s. 71; **İstoriya Kazahskoy SSR**, T. 3, s. 26.

⁶ Basın, - Yelagin, **İstoriya Goradov...**, s. 10.

⁷ Basın, - Yelagin, **a.g.e.**, s. 13.

⁸ İrina, Yerofyeyava, **Han Abulhair (Polkovadets, Pravitel, İ Politik)**, Almatı, 1999, s. 71.

⁹ İ. Ya., Zilatkin, **İstoriya Djungarskova Hanstva (1635-1758)**, Moskova, 1983², s. 226; J.K., Kasımbayev, “Ekspeditsiya Buhgoltssa İ Sazdaniye Priirtışskih Krepastey v Naçale XVIII. Veka.”, **İstoriçeskiy Nauki**, Alma-Ata, 1974, s. 35.

¹⁰ Baymirza, Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 46.

¹¹ **Uçebnoye Pasobiye Po İstorii Kazahstana s Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney**, İstitut İstorii i Etnologii İM.Ç.Ç. Valihanova, Akademii Nauk Respubliki Kazahstan, Alma-Ata 1992, s.51.

Orhan DOĞAN

I. Petro'nun 1725 yılında ölümünden sonra Rusya'nın, Kazak Ordaları ve Orta Asya arasındaki münâsebetleri zayıfladı. Ancak Petro'nun Doğu siyaseti kendinden sonraki idareciler tarafından da mütemediyen uygulandı.

Şimdi de, bugüne kadar bilinen bilgilerin hem desteklenmesi, hem de karanlık olduğunu düşündüğümüz bir çok hususun aydınlatılması bakımından, “Çarlık yönetiminin Orta Asya Siyasetine” dair çok büyük önem arz eden bir belgeyi ortaya koyacağız. Bu belge, 1 Mayıs 1734 tarihli Orenburg Heyeti Başkanı İ. Krillov'un **“İmparatoriçe Anna'ya, Üç Kazak Cüzü Ve Karakalpaklar Hakkında Verdiği Bilgiler”** başlığını taşımaktadır.

Ancak söz konusu belgeyi vermeden önce, belge ile ilgili bazı hususların bilinmesi gerekmektedir:

Belgenin ana başlığına bakıldığında, belgenin konusunun sadece Kazak Cüz (Hanlıkları)'leri ve Karakalpaklarla ilgili olduğu görülmektedir. Ancak belgenin muhtevası incelendiğinde belirtilen başlığın dışında; Türkistan (Orta Asya) Coğrafyası, buradaki hanlıklar, bu hanlıkların Rusya ve diğer komşuları ile olan siyasi, askerî, ticarî ve kültürel münasebetleri, Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya ulaşmak ve bu coğrafyanın zenginliklerini ele geçirmek için yeni şehirler kurma çalışmaları ve Rus idarecilerinin bölgede yaşayan Türk kökenli halklara yaklaşımı vd. bir çok hususları da ihtiva ettiği görülmektedir. Kısaca bu belge, Çarlık Rusya'sının Orta Asya'ya yönelik temel politikasını bütün yönleriyle ortaya koymaktadır.

1 Mayıs 1734 - Orenburg Heyeti Başkanı İ. Krillov'un İmparatoriçe Anna'ya, Üç Kazak Cüzü Ve Karakalpaklar Hakkında Verdiği Bilgiler.

Kırgız-Kaysatsk¹² (Kırgız-Kazak) Ordaları, sayıları çok kalabalık olup hiçbir hükümdara bağlı olmayan cihangir bir topluluktur. Bugün ise İmparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçmektedirler. Küçük Orda Hanı Ebu'l-Hayır Han çok sayıdaki aşiret reisleri ve kendine bağlı yaklaşık olarak 30 bin kişiyle 1731 yılından itibaren tamamen uyrukluğa geçmiş olup oğlunu ve kardeşini buraya göndermiştir.

Adı geçen Orda (Kırgız-Kaysatsk) üç Orda'ya ayrılmaktadır. Birincisine **Büyük Orda** denmektedir. Bu Orda'da tahmini olarak 50 bin kişi bulunmaktadır, kendi hanları vardır. Buhara, Taşkent, Türkistan ve Zünger Kalmık Hükümdarı Galdan-Çeren'e yakın, doğu bölgelerinde yaşamaktadırlar. Batıya doğru ise Karakalpakların bulunduğu yerlere ve Orta Kırgız Kazak Ordası toprakları arasında bulunan bozkır ve dağlarda, Sibiryaya ve Ufa

---

¹² Rusça yazılmış olan bütün belge, kaynak eser ve literatürlerde, Kazaklar için “Kırgız-Kaysatsk” ve “Kırgız” terimleri kullanılmıştır. Biz de tercümede orijinalliğine dokunmadık, belgede geçtiği gibi aldık.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

bölgelerine doğru olan topraklarda yaşamaktadırlar, adı geçen Orda'dan bugün elçiler gelmiş olup İmparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçmek istediklerini belirtmişlerdir.

İkincisi - **Orta Orda**'dır, başlarında Şemyaki Han bulunmaktadır, sayıları yirmi bin kadardır ve hala muhalif grupta yer alıp uyrukluğuna kabul etmemişlerdir. Ancak Rus tarafının Ebu'l-Hayır Han ve Büyük Orda ile uyumlu hareketini gördükten sonra yakın bir zamanda uyrukluğuna geçeceklerdir, çünkü her iki Orda arasında Torgay Irmağı kıyısında ve Başkırtların bizim dedikleri ırmakların kıyılarında çadır kurmaktadır¹³.

Üçüncüsü - **Küçük Orda**'dır, yukarıda da sözü edildiği gibi uyrukluğuna kabul edilmiştir. Aral Denizi dedikleri Aral Gölü yakınlarında, Karakalpaklılar, Yayık Irmağı ve Orta Orda arasında, Emba ve Yayık Irmakları kıyısında çadır kuran Başkırtlar ve Kalmıklar arasında yaşamaktadırlar, en yakın komşuları olan Başkırt topraklarından bir çoğunu ele geçirmişlerdir.

Üç Orda'nın üçünde de hakimiyet yalnızca Hanların ellerinde değildir, hakimiyet daha çok aşiret reislerinin elindedir ve işte bu sebepten dolayı ne insan nede zenginlik bakımından kendi hanlarının güçlenmelerine müsaade etmemekte ve okur yazarları Han olarak seçmemektedirler, ancak Hanlık ırısı olarak geçmektedir, Han çocuklarına ise Sultan adı vermektedirler.

Adı geçen Ordaların, barış ve uyum içinde buldukları dönemlerde çok verimli bölgeler olan Türkistan, Sayram, Taşkent ve bu şehirlere bağlı olan, Aral Denizine dökülen Sırderya boylarındaki toprakları hakimiyeti altında bulundurdukları rivayet edilmektedir. Hakimiyeti altındaki topraklarda ve adı geçen nehir ve bölgedeki diğer nehirlerin yukarı akıntılarında altın topladıkları da rivayet edilmektedir. Kırgız-Kazaklarının kendi aralarında anlaşmazlıkların başladığı çok eski yıllarda, Zünger-Kalmık Hükümdarları ve Kontayşaları*, bu bölgeleri onların elinden almışlar. Bu zamandan sonra Kırgız-Kazak Ordaları, Zünger Kalmıklarıyla güç bakımından eşit olmayan bir savaş yürütmektedirler, oysa Onlar hep birlikte savaşmış olsalardı Kalmıkları yenebilirlerdi. Kırgız-Kazaklarının bir Hanı savaşa giderken diğerleri savaşa katılmamaktadır ve

---

¹³ Bu paragrafın karşısında kalem memuru tarafından şöyle bir not düşülmüştür: "Ufa ve Kazan'a gönderilen kopyadan anlaşıldığına göre, Orta Orda 20 bin kişilik bir güçle Başkırtlara saldırmış, ancak Başkırtlar tarafından bozguna uğratılmış ve bu sebeple Rusya Uyrukluğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır."

* Zünger (Congar)-Kalmık Hanlığı yönetiminin en yüksek mevkiindeki kişiye verilen unvan. **Bkz., Kazak Tilinin Tüsündirme Sözdüğü**, Red. A.İ. Iskakov, Kazak SSR Gılim Yayınları, C. VI, Almatı 1983, s. 320. **(Belge içerisinde geçen bazı Rusça ve bölgeye has terimler sembolle gösterilerek açıklanmıştır).**

Orhan DOĞAN

böylece kendi topraklarının, Kalmıkların eline geçmesine sebebiyet vermektedirler.

Adı çok sık geçen Ebu'l-Hayır Han, Kırgız-Kazak Hanlarının en soylusu olup zeki ve akıllı bir kişidir, tek bir karısı olup ondan 5 çocuğu vardır (içlerinden biri buradadır). Özgürlüğüne sahip çıkan, bir topluluk arasından kendi isteğiyle imparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçmiş ve yalnızca kendi halkını uyrukluğa geçirmekle kalmayıp, Karakalpak Hanını ve tüm halkını da Rusya uyrukluğuna geçirmiştir, yine onun yardımıyla Büyük Orda, uyrukluğa geçmek için elçi göndermiştir. Ebu'l-Hayır, kendi topraklarına yakın Yayık Irmağına dökülen Or Irmağı deltasında bir Rus şehrinin kurulmasını istemiş, geçici olarak bu şehirde oturmak ve hizmet etmek isteğinde bulunmuştur. Tevkelev'in* orada bulunduğu sıralarda Küçük Orda halkının uyrukluğa geçmemek için ne kadar direndiği Tevkelev'in raporlarından anlaşılmaktadır. Ebu'l-Hayır, uyrukluğa geçme konusunda kendi halkını ikna edebilmek için şu fikirleri ileri sürmüştür:

1) Kendilerinin Zünger Kalmıkları tarafından gücendirildiklerini ve eğer İmparatoriçe majestelerinin himayesi altına girerlerse kaybetmiş oldukları toprakları tekrar ele geçirebileceklerdir.

2) İmparatoriçe majestelerinin, kendisini bir yabancı halk arasında Han olarak görmektense, Volga Kalmıklarına sığınarak kendi Hanlığını güvencede kolaylıkla tutabilirdi.

3) Hive ve Aral halklarını İmparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçirmeye yardım etmekle İmparatoriçe majestelerinin merhametini kazanabiliriz.

---

* Asıl ismi Mirza Kutlu Muhammed Tevkeleğli. Başkirt asilzadelerinden; Hristiyan dinini kabul ettikten sonra Aleksander İvanovaç Tevkelev adını almıştır. O, Çar I. Petro'ya yakın ve Rusya Dışişleri Bakanlığının resmi ve etkili tercümanı olup Doğu dilleri (Türkçe ve Farsça) mütercimi idi. 1716 yılında Hindistan'a gönderildi; yolda İranlılar tarafından tutuklandı ve 1717'de serbest bırakıldı. I. Petro'nun 1722 yılında yapmış olduğu İran ve Azerbaycan seferinde, Rus istihbaratında baş tercümanlık görevi yaptı. Krillov'un yaptığı sefere de katılmıştır. Tevkelev'in Rusya'ya yaptığı en iyi hizmetlerden biri, Küçük Cüz'den, Ebu'l-Hayır ile birlikte, Rusya'nın himayesine girmeyi uygun görecektir ve destekleyecek bir grubu kendine çekmiş olmasıdır. Bunun karşılığında Çar yönetimi tarafından kendisine önce albaylık, sonra da generallik rütbesi verildi. Tevkelev, Rus hakimiyetinin Küçük Cüz'e yayılmasında yol gösterici önemli bir rol oynamıştır. Kısaca Orta Asya'da Çarlığın koloniyal politikasının aracı olmuştur. 1751-53 yıllarında Orenburg Vali Yardımcılığı yapmıştır. Bkz., Baymirza Hayit, **Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, İstanbul,1987, s. 133 n. ; Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, 1995, s.52-53 n; **Proşloe Kazahstana V İstoçnikax İ Materialax**, Sbornik 1, (Red. S.D.Asfendiyarova-P.A.Kunte), Almatı 1997², s. 362.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

Hafif düşünceli bir halkın uyrukluğa kabul edilmesi güvenceli olmasa da onları uyrukluğa altında tutabilmenin yöntemleri vardır. Bu yöntemler, kendiliğinden uyrukluğa geçmiş olan halklara uygulandığı gibi değil, tam tersi imtiyazlı halklara davrandığımız gibi davranarak bu halkı uyrukluğa altında tutmak Rusya tarafının çıkarları için gerekmektedir.

1) Bugüne kadar onlar düşmandı, Rusya, Kazan, Yayık, Volga, Ufa ve Sibirya sınır boyu halklarına devamlı olarak saldırıda bulunuyorlardı. Her yıl hayvan kaçırdıkları gibi esir alarak çalıştırmak amacıyla Buhara ve Hive'ye gönderiyorlar, ticari kervanlara saldırarak bir çok kötülükler yapıyorlardı. Bütün bunlar, göz önünde bulundurulduğunda zararlarının çok olduğu, Hive'de ve Buhara'da binlerce Rus esirinin çalıştırıldığı bilinmelidir. Eğer uyrukluğa kabul edilmezlerse bütün Orda'lardan yüz binlerce kişi Rusya'ya düşman olarak kalacaktır. Bilindiği gibi Ebu'l-Hayır Han bugün kendi görevini yapmış bulunmaktadır. Orta Orda muhalifleri on binlerce Kazağı toplayarak, Ufa kazasına saldırıp yağmalamayı düşündükleri bir sırada, Ebu'l-Hayır Han özel kişiler göndererek Ufa'yı bilgilendirmiştir. O, bu davranışından dolayı geçen yıl (1733)'da İmparatoriçe majesteleri tarafından ödüllendirilmiştir. Bu haber üzerine Taymas Batır, Başkırtlarla birleşerek saldırıya geçmiş olan Kırgızları karşılamış, kendilerini bozguna uğratmış ve sonuç olarak Hanlığın ileri gelenleri ve bir çok Kırgız öldürülmüş ve geri kalanları da kendi yurtlarına kadar kovulmuştur¹⁴.

2) Kalmıklar daha önceden İmparatoriçe Majesteleri uyrukluğuna geçtikleri için Başkırtlar da yine önceden uyrukluğa alındığı için şimdi kendilerine üçüncü bir halk (Kırgız-Kazakları) katılmaktadır. Oysa bu halklar birbirleriyle geçinememektedirler ve ileride de bu husumetin devam ettirilmesi gerekmektedir.

Eğer Kalmıklar herhangi bir aksilik yaparlarsa onlara karşı Kırgızları kışkırtabilmek mümkün olacaktır. Örneğin geçen yıl Kalmıklar kendi hanlarına karşı isyan ettikleri zaman Ebu'l-Hayır Han sadakatini göstermek için Dorci Nazarov ulusu üzerine asker gönderdi, Kalmık Hükümdarlığına yakın olan Yayık ve Emba Irmakları civarında kendilerini kısıtıp bozguna uğrattı, Kalmıklar kendi düşüncelerini gerçekleştiremedikleri için, gelecekte Kırgız-Kazaklarına karşı nefret beslemeye başladılar; eğer Kırgız-Kazakları isyan edecek olurlarsa onlara karşı Kalmık ve Başkırtları göndermek gerekir ve bu şekilde Rus askerlerinin parmağını bile kıpırdatmadan birbirlerini uslandırıp itaat altında tutmak mümkün olacaktır.

¹⁴ Birinci maddeye ilave edilen Not: "Bu olay sırasında Başkırtlar, bilgisizlik yüzünden Rusya'ya ılımlı yaklaşımda bulunan aşiret reisi Bukenbay'ın ulusuna saldırarak 30 çadır ele geçirmişler, söz konusu çadırlar hemen geri verilmelidir. Bu bilgiler Dışişleri Dairesine bildirilmiştir.

* Tibetlilerde ve Moğollarda buda rahibinin en büyüğü. <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=dalay+lama>

3) Zünger-Kalmık Hükümdarı Galdan Çeren, bu toprakların içinde yaşayan halkların en güçlüsü olup 80 bin kadar ateşli silahı bulunan orduya sahiptir. Kırgız-Kazak Hanları gibi kendi halkı üzerinde iktidarsız değil, tam tersine bir mutlak hükümdar gibi halkını idare edebilmektedir. Aynı zamanda Sibiry Şehirlerine komşu olup bir çok toprak üzerinde hak iddia etmekte ve Rusya hakimiyeti altındaki toprakların kendi toprakları olduğunu söylemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi önceleri hiçbir şehre sahip değilken diğerleri karşısında güçlenerek Türkistan, Taşkent, Sayram gibi Kırgız-Kazaklarına ait olan meşhur şehirleri kendi hakimiyetine almış; diğer taraftan da Çin hakimiyetinde bulunan bazı dağları ve toprakları ele geçirerek Dalay-lamayı* bozguna uğratmış, bununla da yetinmeyerek söylendiğine göre Çin'i de ele geçirmek istemişlerdir. Bugünlerde ise Çinlilerle büyük savaş içinde bulunmaktadır. bu sebeple Çinliler büyük bir korku içinde olduklarından dolayı Kalmıklara karşı Ruslardan yardım istemeleri bizim işimize yaramaktadır, Çin Uyrukluğundaki çok kalabalık bir halk olan Moğollar da kurtulmak için Rusya sınırlarına doğru kaçmaktadır. Etrafa yayılan söylentilere göre Galdan-Çeren, Vodohşan (Badakşan) denen zengin bölgeleri kendi topraklarına katmaya hazırlanmaktadır, Buralarda çok sayıda altın yatağı ve o bölgenin diliyle Lejevert adı verilen Lal taşı, Lapis, Lazor bulunmaktadır. Eğer Çin savaşı sebebiyle bu düşüncesini ertelememiş olsaydı, bu toprakları kolaylıkla ele geçirebilirdi. Rusya ise Galdan-Çeren'in bu toprakları ele geçirmesine müsaade etmemelidir, ancak onun düşmanlığını da kazanmamak gerekir. Bugün Kırgız-Kazakları, Rusya uyrukluğuna geçtikten sonra Rus askerlerini işe karıştırmadan, Kırgızlar yada Kırgızlarla Başkırtları onun karşısına çıkarmak gerekir. Adı geçen Zünger hükümdarına elçi olarak gönderilen Binbaşı Ugrümov'a özel bir karşılama düzenlenmiş ve birkaç yüz Rus esiri serbest bırakılmıştır. Çünkü adı geçen hükümdar, Kırgız-Kazaklarının İmparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçmesinden korkarak esirleri iade etmek zorunda kalmışlardır¹⁵.

4) Or ırmağı deltasında kurulması gereken şehrin inşası ile ilgili hem Ebu'l-Hayır Han hem de Başkırtlar istekte bulunmuşlardır. Bu şehir yalnızca Kırgızları gözaltında tutmak için değil, İmparator Büyük Petro'nun para ve

---

¹⁵ Üçüncü madde karşısında iki not bulunmaktadır: a) "Bütün bu olaylar hakkında Dışişleri Bakanlığı Senatosundaki dosyalarda gerçek bilgiler bulunmaktadır". b) "Bugünkü olayla ilgili şöyle bir denemede yapılabilir, Çinliler Kontaşalardan, Rusya Kalmıklarından yardım isterlerse kendilerinden hiçbir şey alamazlar ve de almaları gerekir, ayrıca bunların arasında güçlü bir Kırgız-Kazak Ordası çadır kurmaktadır, bizim tarafımızdan Pekin'e sık sık giden bir kurye aracılığıyla gereken bir şekilde şöyle bir teklifte bulunulabilir. Eğer Bogdı Han, Rusya tarafından Kontaşalara yardım edilmesini istiyorsa, Kalmıklar dışında oraya daha yakın bulunan kuvvetlerden de yararlanılabileceği kendisine söylenmelidir; Buna karşılık olarak kendilerinde yeteri derecede fazla bulunan altın istenmelidir. Ayrıca önceden olduğu gibi zenginlikleriyle meşhur olan Amur nehrini Rusya hükümetine vermeleri gerektiğini ve şayet Çin tarafı bu ve diğer teklifi kabul ederse kendileriyle bir anlaşma imzalamak gerek. Bu arada Kırgız-Kazak Ordasını yeni bir şehir kurma ile oyalamak, başka bir deyişle kendilerine vaatlerde bulunmak gerekir ve böylece tüm bu çalışmalar Çinlilerin yararına değil, Çinlilerden gelir kaynağı elde etmek için yararlı olacaktır. Böyle bir gelir hiçbir vakit fazla olmayacaktır.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

insan kaybını bile düşünmeksizin büyük çaba sarfettiği Hindistan'a ulaşmak istediği için de önemli idi. Bunun için Knyaz Alexandr Çerkaski'yi Astrahan'a göndermiş, ancak adı geçen Knyaz kendi hatası nedeniyle Hive'de kaybolmuştu. Bu şehir ile birlikte Buhara, Vodohşan, Belh yolu üzerinden ticaret yolu açılmış olacaktır. Böylece daha elverişli olan 52 derece kuzey enlemi boyunca Aral Gölüne kadar karayoluyla ve daha sonra su yoluyla 500 verst* daha yakın ve daha güvenceli bir yol ortaya çıkmış olacaktır. Böylelikle Astrahan'dan, Aral Gölü üzerinden ve Buhara Vodohşan yakınlarından geçen Amu nehri üzerinden kayıkla Hind sınırına kadar gitmek mümkün olacaktır. Kurulacak olan bu şehir, hem Başkırtların, hem de Kırgız-Kazakların akınlarının önünü kesmiş olacak. Ayrıca buraya ordu alaylarının sevkine gerek olmadığı, Avrupa kısmında bulunan hiçbir askerin de buraya nakledilmesinin uygun olmayacağı, sadece hiçbir işle meşgul olmayan Ufa alayının buraya sevk edilmesinin yeterli olacağı, bir tabur ve yarım Dvoryan Bölüğü Kazağı ve Kazan Garnizonundan da bir iki alayın yanı sıra Yayık ve Samara Kazaklarından 500 Kazağın nakledilmesi uygundur. Diğer taraftan Başkırt Tarhanları ve Meşeryakar*, gönüllü olarak görev yapabilecek, ayrıca inşaat çalışmaları için Rus şehirlerinden ve kazalarından işçi getirmek gerekmeyecek, bunun yerine buraya gelmiş olan Başkırt Tatarları, Çuvaşları, Çeremisleri çalıştırmak mümkün olabilecek, bununla birlikte kendilerine çok düşük bir ücret ödenebilecek¹⁶.

5) Geçen yıl Kraliçe Hazretlerinin uyrukluğuna geçmiş olan Karakalpaklar ise şüphesiz ki Kraliçe Hazretlerinin uyrukluğunda bir çok haktan yararlanabilirler. Zira Karakalpak halkı çiftçilik yapabilmektedir ve topraklarında çok miktarda buğday, darı ve arpa yetişmektedir. Kırgız – Kaysaklar onlarla tahıl karşılığında koyun ve diğer hayvanları trampa ederler, el işlerini satın alırlar ve ticaret yaparlar. Ancak onlar hakkında hırsızlık yapıyorlar diye iftiralar çıktı. Rus köylerine muhtaç oldukları için geliyorlarmış gibi gösterildiler. Halbuki onların hiçbir şeye ihtiyaçları yoktu. Sadece diğer komşularından korunmayı ümit ederek Kraliçe Hazretlerinin uyrukluğunu kabul etmişlerdir. Onlardan sağlanabilecek yararlar şunlar olabilir: Karakalpaklar, yukarıda belirtilen Novgorad'dan Buharaya, Badakşan'a kadar ve Hindistan'a giden Rus ticaret kervanları için gerekli olan iskelelerin olacağı Sır Nehri boyunca ve Aral gölünün yakınında yaşarlar. Bilhassa bu yerler üzerinden -eğer kazara herhangi

* 1 Verst = 1.06 km. Bkz. **Rusça-Türkçe Sözlük**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1989, s. 74.

* Orta Volga bölgelerinde yaşayan Türkçe konuşan bir halk. Bkz. **Proşloye Kazaxcana v İstoçnikax i Materialax, Sbornik Btoroy**, Almatı, 1998², s. 61.

¹⁶ 4. Maddeye eklenen not: “ Sözü geçen Ufa Alayında Başkırtca bilenler bulunuyordu, bunlar yerli Dvoryanlar arasından seçilmiş olup yerli halkın yaşamına alışmıştı. Bugünse askeri kurultayın emirnamesi doğrultusunda Ufa alayının içinden ordu alaylarına gönderilmesi gereken insanların seçilmesi emrediliyordu. Oysa bunun yerine Başkırtca bilenlerin buraya getirilmeleri, ordu alayları için yeni ekiplerin düzenlenmesi daha yerinde olacaktır”.

bir durum engel olmazsa- dağınık Buhara topraklarını birer birer kraliçe hazretlerinin sonsuz uyrukluğuna bağlamak kolay olur.

6) Bugünlerde İmparatoriçe majestelerinin Uyrukluğuna geçmek isteyen Büyük Orda Kırgız-Kazaklarının isteklerini reddetmemek gerekir, tam tersine her yola başvurarak, onların bu istekleri karşılanmalıdır. Çünkü bu ve diğer Ordalardan, Buharalılar ve diğer yerli halklar da korkmaktadır. Çünkü kendi şehirlerini ve mntıklarını Kontayşalara kaptıran Büyük Orda Kırgız-Kazakları bundan 5 yıl önce Buhara'ya yaklaşarak yerli halkların tümünü ve Özbekleri yağmalamışlardır. Şehri o kadar zalim bir şekilde kuşatma altına almışlardır ki söylenenlere inanılacak olunursa, kuşatma altındakiler insan eti yemek zorunda kalmışlar ve aşiret reisleri tarafından bir çok hediyeler verilerek esir düşmekten zor kurtulmuşlardır. Buhara'nın dışında bulunmuş olan koyun ve keçilerin tümü de kaçırılmıştır. Onların Rusya himayesine geçmeleri Zünger-Kalmık hükümdarı ve Vodohşan için de yararlı olacaktır. Çünkü onlar buradaki savaşlar yerine başkalarıyla savaşacaklardır. Buhara Hanı, Ebu'l-Hayır Hanın İmparatoriçe Majesteleri uyrukluğuna geçtiğini görünce, kendisinin yanına elçiler göndererek barış içinde yaşamak istediğini söylemiş, Büyük Orda da uyrukluğa kabul edilirse Buhara Hanının Rusya'nın isteği doğrultusunda hareket etmek zorunda kalacağı bilinmelidir.

7) Vodohşan Eyaletinin Rusya Uyrukluğunda bulunması gerekmektedir. Çünkü bu eyalette bol miktarda altın, lal, lapis, lazor kaynakları bulunmaktadır. Adı geçen eyaletin her zaman Semerkantlılar'ın hakimiyeti altında bulunduğu, daha sonraları ise Buhara Hanlarının eline geçtiği anlaşılmaktadır. Bundan birkaç yıl önce Buhara Hanlığı zayıflayıp dağıldığı için bugün Hanı bulunmamaktadır. Ancak halk, yönetim olarak Cumhuriyete benzer bir şekilde aşiret reisleri tarafından idare edilmekte olup 40 kadar aşiret reisleri vardır. Söylentilere göre Buhara hakimiyeti sırasında bir Buhara Hanı altını 500 Pud* ve daha fazla değerli taş kıymetindeymiş. Bugünlerde ise söz konusu aşiret reisleri kendi adamlarıyla birlikte on günlük bir süre için o dağlarda altın ve taş çıkarmakta ve her birinin kısmetine ne düşerse bütün yıl boyunca bununla yetinmek zorundadırlar. Birbirlerine güvenmediklerinden dolayı her aşiret reisi kendi adamları yardımıyla o dağlara ve bu bölgelere başkasının gitmesine müsaade etmemektedirler. Ancak bu bozuk düzene rağmen şehir sakinleri arasında çok sayıda zengin bulunmaktadır, bunlar elde ettikleri altın ve taşların yanı sıra bol bol yetişen tarım ürünleri ve el sanatları ürünlerini satmaktadırlar ve bundan dolayı Zünger Hükümdarına yakınlaşmak istemektedirler. Ruslar ise bu kadar zengin bir yöreye, tehlikeli düşmanı olan komşusunun yaklaşmasına müsaade etmemelidir. Eğer Tanrı müsaade ederse, İspanyalı ve Portekizliler Amerika'nın zenginliklerini nasıl kendi ülkelerine taşımışlarsa, bu yörenin zenginliklerini aynı şekilde buraya taşımak gerekir. Bu topraklara ulaşmak için

---

* Ağırlık ölçü birimi, eski 16,3 kg.lık bir ağırlık birimi.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

her fırsatı değerlendirip, daha fazla Rus askeri yığınak yapmadan, bu zenginlikleri ele geçirmek gerekmektedir¹⁷.

8) Vodohşanı ele geçirmeden önce Kırgız-Kazakları ve Karakalpaklıların hakimiyetinde bulunan ve Kurşun Dağları adı verilen Sırderya Nehri yakınlarındaki dağlardan kurşun elde edilmekte ve bu maddeden çok miktarda kurşun dökülmektedir. Oysa kurşunun gümüşle karışık olduğu bilinmemektedir. Kurşun içinde ne kadar gümüş bulunduğu deney yoluyla anlaşılabilir; Kurşun madeni içinde gümüş bulunmasa bile kurşun işletiminden büyük bir gelir elde edilecektir, çünkü nakliyatı pahalıya mal olmayacaktır. Aral gölüne bir liman inşasından sonra tekneler Ruslar tarafından yapılacak ve bir defasında binlerce pud yükünün taşınması mümkün olabilecektir. Bununla birlikte Ebu'l Hayır Hanın Tevkelev'e söylediği gibi (bu bilgiler Tevkelev'in raporunda yazılıdır) İmparatoriçe majestelerine sadakatının bir göstergesi olarak altın madenlerinin nerede bulunduğunu söyleyeceğini de vaat etmiştir. Belki de Aral Hanlarında gerçekten de çok altın bulunduğu doğru olabilir. Bu günlerde ise Ebu'l-Hayır Han asıl kardeşi Bulgair-Sultanın kızını Aral Hanına vermiştir. İmparatoriçe majestelerinin uyrukluğuna geçmek için yapmış olduğu çağrışı kabul etmeyen Hivelilere karşı savaş başlatmıştır. Yine Başkırt hakimiyetindeki topraklara uzak olmayan ve Aral Gölü yakınlarındaki Karkarat dağlarında Kvasts (=Kuars) madeni bulunmaktadır. Kırgızlar tarafından işletilen bu madenler Rusya'ya fazla bir paraya mal olmayacaktır. Ayrıca bu yörelerde kükürt ve güherçile madenleri de bulunmaktadır. Kırgızlar bu madenlerden kendilerine barut yapmaktadır. Eğer doğru bir şekilde karar verilirse Rusya'nın da bu ihtiyaçları karşılanabilir.

9) Ünlü İlek tuzu yeni kurulacak olan şehirden uzak bulunmayacaktır. Başkırtların yeteri derecede tuz kaynakları vardır ve bu tuz kaynaklarını onların elinden almaksızın gerektiği kadar Rusya'ya taşımak mümkün olabilecektir. Başkırt hakimiyeti altında bulunan topraklarda bakır ve diğer madenler bulunmaktadır, bu madenleri işleterek Rusya'ya ve İran'a sevk etmek mümkün olabilecektir, bugünlerde buraya gelmiş olan Başkırtlar bu madenlere değer vermemektedirler ve kendi sadakatlerini göstermek için bunları elden çıkarmaya hazırdırlar. Rusya süvari ordusuna gereken atlar, Rus fabrikalarında üretilmiş olan çuhalara karşılık ucuz bir şekilde her iki Orda'dan da elde edilebilir. Ayrıca buna benzer daha başka ürünler de alınabilir. Bilindiği gibi Kırgız Kazak ve Başkırt atları güçlü ve iyi atlardır.

10) İç ticaret meselesine gelince, Or Irmağı ve Aral rıhtımında kurulacak olan şehirlerde ticaret yaygınlaşacaktır. Çünkü Taşkent, Türkistan, Hodjant (Hokant) ve Buhara'dan Rus mallarını satın almak için adı geçen yeni yerlerden

---

¹⁷ 7. Maddeye eklenmiş Not: "Bir altın yaklaşık olarak 5 milyondan biraz daha az etmektedir, bilindiğine göre buradan İran'a çok altın taşınmaktadır, son olarak 1729 yılında Rusya'ya da kervanlarla Buhara altını, lal ve zümrüt taşınmıştır."

geçmektense, buraya gelmeleri daha kolay olacaktır; tüccarların bir kısmı diğer şehirlerden buraya taşınacak ve yerleşecek olanlara gereken imtiyazlar sağlanacaktır. Şöyle ki: Buharalılar, Hiveliler, Hintliler, Ermeniler ve diğerleriyle birlikte belki de Avrupa'dan insanlar da gelecektir. Özellikle de kendi başını sokacak bir yer arayan, yurtlarından kovulmuş olan Zaltsburh'lu mülteciler de gelecektir. Eğer buraya yerleşmek isteyenler Başkırtlardan, Kırgızlardan ve diğer yerli halklardan korkacak olurlarsa kendilerine bir çok örnekler gösterilebilir. **İlk olarak**, Eğer Kazan ve Astrahan şehirleri Çar İoann Vasilyeviç tarafından Tatarların elinden alınmasaydı ve Başkırtlar da kendiliğinden uyrukluğa geçmemiş olsalardı bugün Başkırtlarda olduğu gibi oralarda da düşmanlarımız olacaktı. **İkinci olarak**, nüfusu az olan ve Başkırtlılara karşı yüzde bir dahi olmadığı bilinen bütün Ufa'yla birlikte Başkırtlılar da uyrukluğa bağlanmışlardır. Her zaman, sadece İsveçlilere ve Polonyalılara karşı değil aynı zamanda Türklere ve Kırımlılara da dürüstçe karşı koymuşlardır. Eğer önceki isyanı mantıklı olarak yargılsak, onların bu isyanını, önceki imtiyazları geri almak, balık avcılığını ve değirmeni elde etmek ve daha fazla vergiler koymak için yapmış oldukları görülür. Sergeyev'in en iyi adamlarını arkadaşlarıyla birlikte içirdiler ve boğdular; **Üçüncü olarak**, bütün Büyük Sibiryա başkalarına (yabancılara) aitti ve o zamanlar oranın ele geçirilmesi, bugünkü Buhara'nın dağınık taşra şehirlerinin ele geçirilmesi gibi güç olmuştur. Ama burayı (Sibiryա) Yermak, 600 kişiyle ele geçirdi ve Çin'e kadar yolu açtı. Bugün ise Japonya'ya kadar ulaşılabil ineceğini ümit etmek mümkündür. Eğer bu üç önemli toprak (bölge) Rusya'ya bağlanmasa, köklü ilişkiler kurulmasa ve bu halkla Ruslar karışmasalardı o zaman büyük ordularla sefere çıkan Batı'dan (Batı) ve Temerlan (Timur)'dan ve diğer Müslümanlardan korkulduğu gibi bunlardan da korkmak gerekirdi. Ama Tanrının yardımıyla bu büyük ülkelerin (toprakların) alınması Rusya'ya eski gücünü ve şanını geri getirdi. Kraliçe hazretlerinin tanrısal öngörüsü de bugünkü gibi mutlu günlerin çoğalmasında, devletin zenginleşmesinde ve genişlemesinde önemli bir rol oynadı. Şanlı ve zengin Buhara, küçük ve güçsüz parçalara ayrıldı. Kırgız-Kaysaklar da Karakalpaklar gibi Rus uyrukluğuna kendi arzuları ile gelirler ve böylece Kraliçe hazretleri istediği her şeyi kendi adamlarını kaybetmeden elde edebilir. Ama başkalarının kaybedilmesi durumunda da O'nun üzülmeye gerek yoktur.

Daha güvenilirliği kanıtlanmamış bir halkın böyle büyük bir iş için hizmet edebileceğini kim hayal edebilir. Böyle bir durum için tarihte bir çok örnek vardır; özellikle İskender'in zaferlerini buna bir örnek olarak gösterebiliriz; İskender, şanlı toprakları egemenliği altına alırken Avrupalı ordulardan çok, kendilerinden olmayan Asyalıları kullanmıştır. Böyle şanslı bir durum geldiğinde -yani başka insanları kullanarak sonsuz yararlar sağlamak- Rusya ne kaybedecektir? Hatta daha sonra toprak ve zenginlik elde edemesek de hiçbir şey kaybetmiş olmayız. Ama her zaman yeni şehirden elde edilen kazanç bizim ülkemizde kalır.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli Bir Belge

İktidar sahipleri Amerika'nın keşfine inanmadıkları gibi şimdi de bu durum bir çoklarına inandırıcı gelmez.Ama İspanyollar Amerika'yı keşfettiler ve Amerika'nın en iyi bölgelerini yıllarca işgal ettiler. Böyle bir durumun olabileceğine inanmayan iktidar sahipleri üzüldüler. Şu an için birkaç şehri ele geçirmiş olan Zengorsko-Kalmık yöneticisi yukarıda belirtilen yerler için tehlike arz etmektedir.Eğer bu kişi bütün bu yerleri egemenliğine alırsa, o zaman Rusya'nın böyle bir komşusunu kontrol altında tutması zor olacaktır. İranlılar da Vodokşan'ın zenginliğini bilirler ve Rusların, sınırlarında Kırgızlarla yaşadıkları sorunların bir benzerini Türkmenlerle yaşarlar; eğer onlar (Kalmıklar) Türklerle savaşı bitirip ve bir zaman için geri gelip bu toprakları ele geçirirlerse o zaman onlarla komşuluk daha tehlikeli olacaktır. Eğer kim, geçişlerde uzaklığı ve imkansızlığı düşündüyse, o kişi Hollandalıların kendi çıkarları için Doğu-Hindistan'da toprak ele geçirdiklerini ve zenginlik elde ettikleri Bataviya şehrini yarattıklarını görmesi gerekir. İlk durumda onların kayıpları ve korkuları vardı ve halen de var; onlar ekvatoru geçerken olağanüstü sıcaklığa ve bazen de Argırlara?, korsanlara dayanmak zorundadırlar. Fakat bütün bu zorluklara ve uzaklığa bakmadılar ve bakmıyorlar da.Yukarıda anlatılan yerler, Rus topraklarındaki Sibirya bölgesinde bulunan Nerçinsk,Yakutsk, Kamçatka gibi yerlerden iki üç kat daha uzaktır.

Başka kötü durumlar da ortaya çıkabilir. Eğer Kırgız halkı Başkırtlarla birlikte Rusya'nın egemenliğinde olursa, bazen Başkırtlarla birleşerek bize (Rusya'ya) karşı ortak düşman olmazlar mı? Şayet bu halkların aklında böyle bir düşünce olsa bile, henüz oralarda, onların arasında, Rus şehirleri kurulmamışken ve Rus savaşı yokken ve Kırgız-Kaysak Hanı henüz kendi arzusuyla Rus uyrukluğuna girmemiş iken, bu halkları kabul etmek gerekirdi. Daha sonra ise şehirde bir müfreze olacağı için Rusya'ya karşı anlaşarak ayaklanamazlar, çünkü arkadan Karakalpak ve Kalmıklar tarafından, yeni kurulmuş olan Ufa şehrinin içinden ise Yayık Kazakları (Rus Kazakları) tarafından yok edilebilirler. Bu demektir ki, hiçbir kurtuluş ve kaçış yolları yoktur. Eğer bu halklardan biri isyan ederse o zaman Rus askeri göndermeden diğer halklar kullanılarak kolayca bastırmak mümkündür. Her zaman bugünkü şehirsiz ve akınlara açık bozkırdan, şehirler daha güvenli olacaktır.

Tek kelimeyle, Kraliçe hazretleri Tanrının adıyla başladığı her işi başarabilir, yeter ki pristavlar* her yeni işe gerçek bir şekilde destek versinler ve Tanrının yardımını arasınlar. Kazanç adı altında halkın geleneklerinde olmayan şeyleri uygulamaya sokmasınlar, verdikleri imtiyazlara ve güvene zarar vermesinler. Diğerlerini ise güvenilir uyrukluğa kavuştursunlar ve bu tür atılan adımlarla

---

*Devrim (Bolşevik ihtilali) öncesi yerel polis müdürü. Bkz. **Slovar Russkogo Yazıka**, Akademiya Nauk SSSR İstitut Russkogo Yazıka. // Tom III / Moskva, "Russkiy Yazık" 1987. s. 443; Polis komiseri. (Eski Rusya'da). Bkz., **Rusça Türkçe Sözlük**, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1989, s. 708.

Orhan DOĞAN

Kraliçe hazretlerinin adına şan ve şöhret kazandırsınlar. Önemli gelir getirebilecek olan bol miktardaki değerli metal ve taşlar bu halk tarafından değerlendirilememektedir. Pristavlar bu işe öncelikli olarak ihtimam gösterebilirler ki ticari kazanç sağlasınlar.

Eğer Kraliçe hazretleri aşağıdaki tasarlanan planı değerlendirmek isterse, bu durumda başlangıç için, projede yazılı olan metne ilave gerekir.

1. Yeni şehir ve Aral denizindeki iskele için Yekaterinburg'da 2,4,6,8...¹⁸ librelük 50 veya 60 adet top yapılması, gemiler için 20 martika yapılması ve 150 folkon parçaları ve teçhizatla birlikte hazırlanması.

2. Başlangıçta kurşunlara ne kadar barut gerekiyorsa o kadar barutun Ufa'dan ve Kazan'dan çıkışına izin verilmesi.

3. Yekaterinburg fabrikalarında 20000 kişi için kürek, küskü, balta ve diğer iş aletleri hazırlanması.

4. Ufa bölgesindeki gelirler hiçbir yere harcanmasın ve heyet için saklansın, zira geçen iki yılda -Tevkelev'in olduğu zamanda- Başkırtlıların Ufa'ya sıkça gelmeleri 12000 rubleden fazla gelir sağlamıştır, daha sonra ise ilaveler yapılacaktır.

5. Tevkelev ve onun görevi hakkında gerçekçi olmak gerekir, eğer mümkünse kendisine Başkırt ordusunda bir rütbe verilmelidir, Çünkü Başkırtlar kendisine bağlı olup kendisini dinlemektedir. Tevkelev'in Hanın oğluyla birlikte Başkırtların yanından ayrılarak Ebu'l Hayır Hanın yanına gitmesi gerekir. Çünkü Han, anlaşma gereği her yıl oğullarının birini yeni şehirde rehin olarak tutması için Rusya'ya vermesi gerekiyordu. Bu yıl rehin olarak tutulan Hanın oğlu babasına teslim edilecek ve diğer bir oğulla değiştirilecektir. Görevde bulunan Tarhanların, Meşeryakların, Tepter ve Babiller arasından seçilen amelelerin çalışmalarını izlemek üzere orada bulunması gerekir. Tevkelev'in bu görevi şehir inşaatı sırasında devam etmeli, yine bu sırada diğer han ve aşiret reislerinin sadık kalmaları için en iyi oğullarını rehin olarak alması gerekmektedir.

6. Bununla birlikte Ufa'da olduğu gibi yeni şehir dolaylarında da nasıl davranılacağını belirlemek mümkün değildir, fakat bunu zaman gösterecektir. Bu işin sebeplerini ve bir çok yararları olduğunu Kraliçe hazretleri Projede açıklamaktadır.

Orijinali sekreter İvan Kirilov'un eliyle yazılmıştır.

---

¹⁸ Belgenin orijinalinde "silahların kalibresi" anlamına gelen kelimenin unutulduğu görülmektedir.

Çarlık Rusya'sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge

Anna'nın Kararı: “Yukarıda yazılı olan tasarım Kraliçe hazretleri tarafından incelenmiş ve şimdi yapılmasını emretmiştir. **1)** Yapılması düşünülen şehir Or nehri ağzında kurulsun ve daha sonra isim verilsin; **2)** Bu şehre verilecek imtiyazlar yazılsın ve tasdik edilmesi için bize sunulsun; **3)** Şehrin kurulması sırasındaki çalışmalara ne kadar Tepteri* ve Babil* gerekiyorsa gönderilsin; **4)** Başlangıçta şehre muhafız alayları getirilsin; Ufa'daki alayın yarısı ve Kazan'dan da bir veya iki alay; **5)** Ufa'dan alaya alınmış olanlar o heyet için geri dönsün, onların yerine ise muhafız alayını tamamlamak için bulunan rekrutlar* kullanılsın; **6)** Ufa'dan saray ailelerinin yarısı ve Kazaklar*, Ufa ve Menzelin delikanlıları buraya alınsın, Yayık ve Sakmar Kazaklarından* ise olabildiğince gönderilsin; **7)** Başkırt Tarhanlarından ve Meşeryaklardan gerektiği kadar gönderilsin; **8)** Teçhizatla birlikte toplar, martikalar, folkonlar ve aynı zamanda işçilere gerekli aletler Yekaterinburg'da yapılsın, barut ve kurşun ise Ufa ve Kazan'dan gönderilsin; **9)** Ufa'dan elde edilen gelirler hiçbir yere harcanmasın ve o heyet için saklansın; **10)** Başkırtlar tarafından alınan Kırgız-Kaysakların aşiret reisi Batır Bukenbay'ın adamları toplanıp geri gönderilsin, aynı zamanda Rogorvik'e gönderilmiş olan Karakalpaklı eğer ölmemişse ve O'nun oğlu da Yaik'e gönderilsin; **11)** Yukarıda yazılı işlerin uygulamasını sekreter İvan Kirilov belirler ve hemen oraya gönderilen ve altında bizim imzamız olan talimatnameyi ve emirlerimizi verecek olan Aleksey Tevkelev O'nunla birlikte olacaktır. Buradan ve Moskova'dan ne kadar insan gerektiği bize bildirilsin”.

Kraliçe Hazretlerinin bizzat kendi eliyle imza edilmiştir: **Anna**.

Kalem Memuru Yegor Borisov tarafından, kopyasından okunmuştur.

Kaynakça

AVPR (=Arhiv Bneşniy Politiki Rassii = Rusya'nın Dış Siyaset Arşivi), F. 122, yıl 1734, d. 4, LL. 5-14.

---

* Başkırt'da, Müslüman göçmenler (Udmurtlar, Mordva, Mariystler). Bkz. Fasmer M., **Etimologičesky Clovar Ruskogo Yazıka:** V 4 T. T. IV / Per. C Nem. O. N. Trubaçev, 3-e izd. Sankt-Peterburg, s. 44.

* Fakir, topraksız köylü. Bkz. **Slovar Russkogo Yazıka**, Akademiya Nauk SSSR İstitut Russkogo Yazıka. // T.I, Moskva, “Russkiy Yazık” 1987, s. 100.

* Rus (18-19.yy.) ve yabancı ordularda – bedelli veya zorunlu olarak askerlik hizmetine kabul edilmiş kişi/kişiler. Bkz. **a.g.e.**, T.III, s. 703.

* Rus Kazakları.

* Rus Kazakları.

Orhan DOĞAN

A.Dobramıslov, Materialı po istorii Rossii. Sbornik ukazov i drugih dokumentov, kasayuşıhsa upravleniya i ustroystva Orenburgskogo kraya. (=Rusya Tarihi Kaynakları. “Orenburg Bölgesinin idaresi ve Yapısıyla İlgili Kararnameler ve Diđer Belgeler Derlemesi), Yıl 1734. C. I, Orenburg, 1900, sh. 34-50; “Polnoe sobranie zakonov Rossiskoy imperii” (=Rusya İmparatorluğu Kanunlar Derlemesi), 1830. C. IX, No.6571; “Materialı po istorii političeskogo stroya kazahov” (=Kazakların Siyasi Yapısı ile İlgili Kaynaklar), C. I, Alma-Ata 1960, sh. 21-30.